

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

International Multilingual Research Journal

October 2017
Special Issue

Editor

Prof. Virag S. Gawande

Dr. Sanjay j. Kothari

Dr. Dinesh W. Nichit

Published By

Sant Gadge Maharaj Art's Comm, Sci Collage Walgaon
Dist. Amravati &

Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक,
प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At. Post.
Limbaganesh Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat."

Reg. No. U74120 MH2013 BTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At. Post. Limbaganesh, Tq. Dist. Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell: 07588057695, 09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

|| Index ||

- 1) effectiveness Of Inquiry Training Model For Teaching Geography / 1
Shri. Abhijeet Appaso Dhulgude
- 2) Role Of Technology In Financial Market: A Case Study Of Bombay Stock / 3
Exchange
Shabab Rizvi
- 3) The Evaluation Of Agricultural Productivity In Yavatmal District / 11
Maharashtra State
Rajesh Pandurang Meshram
- 4) Domestic Workers In India / 14
Asst Prof Kavita.Y.Kathare
- 5) Reluctance In The Use Of Open Source Software In Academic / 18
Libraries : A Study
Mrs. Sunita Shivaji Patil.
- 6) Natural Disasters & Hazards In India / 23
Dr. Kundan Ajabrao Alone
- 7) Diasporic Sensibility In V.S. Naipaul's The Magic Seeds / 28
Mr. S.D. Rajratna
- 8) Application Of Modern Technology In Librry And Information Centers / 34
Dr. S. P. Nimbhorkar
- 9) Digitization - Issues And Problems / 37
Prof. S.J. Zod
- 10) Perception Of Consumers Towards Demonetization / 41
Prof. V.M.Patil
- 11) १९६०-७० या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरी : स्वरुप व शोध / 44
प्रा. श्री. कैलास बुधा वाघ / डॉ. वसुमती पुंडलिकराव पाटील

१९६०-७० या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरी : स्वरूप व शोध

प्रा. श्री. कैलास बुधा वाघ
डॉ. वसुमती पुंडलिकराव पाटील
श्रीमती विमलबाई उ.पाटील कला व
कै. डॉ. बी.एस. देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री (धुळे)

प्रास्ताविक :-

ग्रामीण भागात खऱ्या अर्थाने १९६० नंतरच्या कालखंडानंतर बदल झालेला दिसून येतो. ग्रामीण भागातून सहकारसारख्या चळवळी उदयास आल्या. याशिवाय कुळकायदे, ग्रामीण विकासासाठीच्या शासकीय सोयी, सवलती, नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर, पाणीपुरवठा, विविध योजना इ. तून शेती व गाव यामध्ये आमुलाग्र बदल होण्यास प्रारंभ झाला. यातच ग्रामीण, दलित चळवळीने भारावलेला ग्रामीण भागातील शिक्षणाने प्रेरित झालेली नवसुशिक्षितांची पिढी उदयास आली. या शिक्षित पिढीस पुर्वीच्या साहित्यातून ग्रामीण जीवनाचे जे चित्रण आले ते त्रोटक वाटू लागले. या पिढीतील खरा ग्रामीण भागात राहून तेथील जीवनाशी एकरूप असलेला कष्टकरी, शेतकरी, दलित व शोषित, संवदेनशील लेखकाने स्वःनुभवाचे वास्तव चित्रण कथा-कादंबऱ्यातून शब्दबद्ध करू लागला. या कालखंडातील कादंबरीने एक नवी कात टाकली.

१९६०-७० या कालखंडात ग्रामीण कादंबरी लेखनात रा.रं. बोरडे, आनंद यादव, व्यंकटेश मांडगुळकर, हमीद दलवाई, गो.नी. दांडेकर, अण्णाभाऊ साठे, शंकर पाटील, र.बा. दिघे व इतर लेखकांचे मोलाचे योगदान आहे. १९६० ते १९७० या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरीचे स्वरूप व शोध पुढील काही निवडक कादंबऱ्यांच्या आधारे करता येईल.

धग :- उध्व शेळके

या कादंबरीमुळे ग्रामीण कादंबरीला अस्सल ग्रामीणत्व उपभोगायला मिळालेले आहे. 'धग' च्या कथानकात आधुनिकीकरणामुळे पिडीत झालेल्या विदर्भातील एका खेड्यातील शिपी कुटूंबाची कहाणी आलेली आहे. परंपरागत शिंप्याचा व्यवसाय करणारे कुटूंब

त्यात कुटूंबासाठी सतत कष्ट करणारी 'कौतिक' या स्त्रीची कथा आहे. प्रथम कर्तृत्ववान असलेला तदनंतर महारोगी असा नवरा, सतत गावात उनाडक्या करणारा मुलगा भीमा या सर्वांचे तंत्र बघून मनातून पूर्णपणे उध्वस्त झालेली

कौतिक शेवटी वेडी होते. अशा प्रकारचे चित्रण या कादंबरीतून येते.

एकूणच आधुनिकीकरणाचा खेड्यांवर परिणाम झाला त्यातून खेडी बदलत गेली. खेड्यातील कुटूंबावर तेथील जीवनावर त्याचा कशाप्रकारे परिणाम होत गेला याचे वास्तव चित्रण 'धग' मधून येते. 'धग' ने ग्रामीण कादंबरी विश्वाला समृद्ध केले. वाचकांच्या मनाला विचार करायला लावणारी ही कादंबरी आहे. यातील चित्रण फक्त एका शिपी कुटूंबाचे रेखाटन करत नाही तर तेथील परिसराचे प्रतिनिधित्व करतांना दिसते.

आनंदभुवन :- गो.नी. दांडेकर

गो.नी. दांडेकरांनी 'आनंदभुवन' या कादंबरीतून काही आदर्श आणि अपेक्षा ठेवून तिची मांडणी केलेली आहे. या कादंबरीच्या स्वरूपाचा अभ्यास करता या कादंबरीतून कुष्ठरोग्याची कथा मांडण्यात आलेली आहे.

कादंबरीतील महादेव मोरे नामक नायक कुष्ठरोग झालेला एका तरुणीशी हेतुपुरस्कर विवाह करतो. परिणामी त्यालाही कुष्ठरोगाची लागण होते. या रोगावर उपचार व्हावा यासाठी तो 'आनंदभुवन' नावाचे स्वतंत्र निवास स्थापन करतो. शेवटी त्यांचा कुष्ठरोग पूर्णपणे बरा होतो. अशा प्रकारे या कादंबरीचे कथानक आहे.

तत्कालीन काळात कुष्ठरोग भयानक रोग म्हणून ओळखला जात असे. परिणामी या रोग्याचे अतोनात हाल होत असे. त्यात ग्रामीण भागातील माणसांच्या मनात कुष्ठरोगाविषयी भिती होती तसेच त्या रोग्याकडे बघण्याचा दृष्टीकोनही वेगळा होता. हा दृष्टिकोन बदलावा यासाठीच या कादंबरीचे लिखाण केलेले दिसून येते.

माकडीचा माळ :- अण्णाभाऊ साठे

अण्णाभाऊ साठे यांच्या कादंबऱ्या ग्रामीण भागातील अस्सल व वास्तव चित्रण रेखाटणाऱ्या आहेत. 'माकडीचा माळ' कादंबरीतून डवरी, डोंबारी, दरवेशी, माकडवाले, सापगारुडी जमातीच्या जीवनातील कथा व्यक्त केलेल्या आहेत. ही ग्रामीण भागाचे चित्रण करणारी प्रादेशिक स्वरूपाची कादंबरी आहे. माकडवाल्याची मुलगी दुर्गा आणि माकडवाल्याचा मुलगा येम्या यांच्या प्रेमकथेची कहाणी या कादंबरीतून येते. दरवर्षी माळावर पावसाळ्यात विविध जाती-जमातीचे

भटके, भिकारी पालं दिऊन तळ ठोकतात. पावसाळा संपला की परत त्यांची भटकंती सुरु होते. या जमातीतील यंकू आपल्या माकडासह मुलगी दुर्गाला घेऊन आलेला असतो परंतू तेथील पर्वती डवरी नावाचा व्यक्ती यंकूला त्रास देतो त्यातून तो दुर्गाला मुंबईला विकण्याची धमकी देतो म्हणून यंकू मुलीसाठी तेथून निघून जातो. कालांतराने यंकू आणि पर्वती डवरी यांची भेट होते परंतू पर्वती पुर्वीची दुश्मनी विसरलेला नसतो. यावेळेला दुर्गाही अठरा वर्षांची झालेली असते. त्यातच ती रुपसुंदर असते. दुर्गाला इनामदार विलासरावाच्या जाळ्यात अडकवण्यासाठी पर्वती अतोनात प्रयत्न करतो. दुर्गा विषयी नको त्या अफवा पसरवितो म्हणून यंकू दुर्गाचे यम्याबरोबर लावून देतो.

एके दिवशी विलासराव दुर्गाचे अपहरण करण्याचा प्रयत्न करतो. यामुळे यंकू आणि दुर्गा पळून जाण्याचा प्रयत्न करतात परंतू गल्या-बल्या आणि यमू यांच्यात चकमक होते व त्यात यंकूचा अंत होतो. त्याचे प्रेत पाहून त्याने पाळलेले माकड गंग्या आणि रंगी हे ही आपल्या प्राण सोडतात म्हणून या माळास 'माकडीचा माळ' म्हणतात. नंतर दुर्गा यम्याबरोबर नांदावयास जाते परंतू तिचे सुख पाहण्यासाठी यंकू मात्र नसतो. असे संघर्षमय चित्रण या कादंबरीतून आलेले आहे.

प्रस्तुत कादंबरी ग्रामीण तसेच प्रादेशिक भागाचे वास्तव चित्रण रेखाटणारी आहे. भटक्या जाती- जमातीतील संघर्षाबरोबरच गावातील इनामदार कशा पध्दतीने या लोकांवर अन्याय अत्याचार करतात याचेही वर्णन येथे आलेले आहे. एकंदरीत 'माकडीचा माळ' कादंबरीतून भटक्यांचा जीवनाचे वर्णन रेखाटलेले दिसून येते.

वावटळ :- व्यंकटेश माडगूळकर

'वावटळ' कादंबरीतून व्यंकटेश माडगूळकरांनी गांधीवधानंतर समग्र ग्रामीण भागाने जे महाकाय रुप धारण केले आणि त्यातून तत्कालीन काळात सामाजिक नेतृत्व करणाऱ्या ब्राम्हण वर्गाच्या घरादाराची, संपत्तीची जी वाताहात झाली त्याचे भयावह चित्रण येथे केलेले आहे.

'वावटळ' मधील नायक हा पुण्यामध्ये शिक्षण घेत होता. गांधीजींची हत्या झाल्यानंतर संपुर्ण भारतातील शहरांमध्ये संचारबंदी जाहीर करण्यात आली. त्याला पुणे शहरही अपवाद नव्हते. उपासमार टाळण्याच्या हेतुने कादंबरीतील नायक गावाकडील वातावरण शांत असेल या आशेने गावाकडे निघतो. तो बसने प्रवास करत असतांना बस घाटात अडविले जाते. गाडीतून ब्राम्हण प्रवाशाला खाली उतरवून जमाव त्याला मारहाण करतो.

त्यामुळे नायक आणि त्याचे दोन मित्र पर्यायाने गावाकडचा प्रवास पायीच करतात. गावात येऊन बघतात तर कोणत्याच घराला घरपण राहिलेले नसते. ब्राम्हणांच्या सर्व घरांची स्मशानभूमी केलेली असते. ब्राम्हणांची सर्व कुटूंब रस्त्यावर येतात. या घटनेचा पुन्हा त्रास होऊ नये म्हणून खेड्यातील ब्राम्हण कुटूंब आपली संपूर्ण संपत्ती विकून शहराची वाट धरतात.

यामुळे कादंबरीतील निवेदक शंकरचे वडील आबा आपल्या भावाकडे मुंबईला राहायला जातात. परंतू गावाशी त्यांची नाळ जोडलेली असल्याने त्यांचे मुंबईला मन लागत नाही. अखेर त्यांचा मृत्यू होतो. या धक्याने एक वर्षानंतर शंकरची आईही वारते. एवढी घटना घडून ही निवेदक गावाशी संबंध तोडत नाही. अधुन-मधुन त्याचे गावाकडे जाणे-येणे सुरु असते.

एकूणच एका व्यक्तित्ने केलेल्या अपराधाची शिक्षा संपुर्ण जातीला कशाप्रकारे भोगावी लागते. याचे वास्तव वर्णन 'वावटळ' मधून आलेले दिसते तसेच भारतात विविध जातीचे, धर्माचे, पंथाचे लोक आहेत परंतू एखाद्या व्यक्तीकडून अशी अप्रिय घटना घडते की त्या घटनेमुळे समग्र जातीला, पंथाला, धर्मातील लोकांना दोषी ठरविले जाते. व त्यातून उभा राहतो तो जाती-जातीतील, धर्मा-धर्मांमधील संघर्ष या संघर्षात निरपराध माणसांचा नाहक बळी जातो. म्हणून कुण्या निरपराधाचा बळी न जाता यातून योग्य तो मार्ग काढावा अशा प्रकारची अपेक्षा या कादंबरीतून व्यक्त होतांना दिसते.

टारफूला :- शंकर पाटील

'टारफूला' कादंबरीतून शंकर पाटील यांनी गाव आणि गावातील सत्तेसाठीचा चाललेला संघर्षाचे वास्तवदर्शी चित्रण रेखाटलेले आहे.

आडगांव हे कोल्हापूर संस्थानातील गाव. या गावातील सुभानराव पाटील यांचा अचानक मृत्यू होतो ते परोपकारी व करारी असल्याने त्यांचा गावात वचक असतो. त्यांच्या मृत्युनंतर पाटलीण बाईंनी आपल्याच मुलास दत्तक घ्यावे म्हणून पिढीजात वैरी असलेले केरुनाना आणि दाजीबा गायकवाड यांच्या घराण्यात स्पर्धा लागते. या काळात गावाची संपुर्ण जबाबदारी आबा कुलकर्णीवर येऊन पडते. त्यांच्या स्वभावामुळे ते गावावर छाप पाडण्यात कमी पडतात. परिणामी गावात कोणीच कोणाचे ऐकण्याच्या मनःस्थितीत नसते. यातून दहशतीस तोंड फुटते. या सत्तासंघर्षात आबा कुलकर्णीचा खून होतो. दरम्यानच्या काळात पाटलीणबाई गाव सोडून कोल्हापूरात आपल्या भावाकडे निघून जाते.

कोल्हापूरच्या करवीर संस्थानाकडून एके दिवशी अचानक आडगांव येथे नवीन पाटलाची

नेमणूक होते. नवीन आलेले दादा पाटील गावावर आपला दरारा पाडण्यात यशस्वी ठरतात परंतु गावाबाहेरून आलेल्या माणसाने गावावर सत्ता करणे हे काही माणसांना सलत असते. ह्यातच केरुनाना व गायकवाड या दोघांना सरळमार्गाने वागण्यास दादा पाटील यशस्वी होतो. परंतु नव्या पिढीला दादा पाटील सोबत केरुनाना व गायकवाडही नको असतात. दरम्यानच्या काळात केरुनानाचा खून होतो. आबा कुलकर्ण्याच्या मुलाच्या धाकाने गायकवाडही फरार होतो. दादा पाटीलाच्या घोड्याचा कान कापून ही नवी पिढी त्यालाही आव्हान देते व येथे कादंबरीचा शेवट होतो.

एकंदरीत शंकर पाटील यांनी 'टारफुला' कादंबरीतून गावातील सत्तेसाठीचा चाललेला तीन पिढ्यांचा सत्तासंघर्षाचा मोठा पटच उभारलेला आहे. ज्याप्रमाणे शेतात वाढणारा 'टारफुला' हा पिकाला वाढू देत नाही त्याचे नुकसान करतो. त्याप्रमाणे या कादंबरीतून काही व्यक्तीचित्रण 'टारफुला' सारखी वाढलेली दिसून येतात. येथे व्यक्ती, गाव केंद्रस्थानी न घेता गावाच्या सत्तेसाठी चाललेला संघर्ष केंद्रस्थानी घेतला आहे. हा संघर्ष अव्याहतपणे चालणारा आहे. कारण काळानुसार व्यक्ती येतात, जातात परंतु सत्तासंघर्ष हा पिढ्या बदलल्या तरी गाव मात्र तेच राहते म्हणून सत्तेसाठीचा हा संघर्ष चालूच राहणार आहे.

इंधन :- हमीद दलवाई

'इंधन' कादंबरीतून हमीद दलवाई यांनी हिंदु-मुस्लीमांमधील तेढ, ताण-तणावामुळे समाजास भोगाव्या लागणाऱ्या दुष्परीणामांचे वास्तवपूर्ण चित्रण रेखाटलेले आहे.

'इंधन' मधील नायक हा मुस्लीम समाजातील एक तरुण आहे. या नायकास आपल्या समाजातील परंपरागत चालत आलेले बुरसट विचार, रुढी-परंपरा मान्य नसल्याकारणाने तो गाव सोडून मुंबईस जातो. मुंबईची कोंदट हवा व तेथील प्रदुषित वातावरण त्याला सुहन होत नाही. प्रसंगी त्याला हृदयविकाराचा झटका येतो. त्याच्या आजारपणावर उपचार झाल्यानंतर त्याला विश्रांतीसाठी गावाकडे जाण्याचा डॉक्टर सल्ला देतात व तो गावी येतो. हा नायक ज्याप्रमाणे मुंबईमध्ये असतांना समाजप्रबोधनाचे व सामाजिक सुधारणेचे काम करत असतो तसेच काम तो गावी आल्यावरही सुरुच ठेवतो. गावात त्याला हिंदु-मुस्लीम धर्मातील वैमनस्य, बौद्ध-सर्वण संबंधातील ताण-तणाव आदि त्याच्या दृष्टीस पडते.

गावातील देवीच्या उत्सवानिमित्ताने यात्रा भरते. त्यावेळेस मिरवणुक काढली जाते. मिरवणुक मशिदी समोरून जाते तेव्हा गावातील मुस्लीम दुसऱ्या गावांतील मुस्लिमांना मदत करण्यासाठी बोलावतात व हेच

'इंधन' जातीय दंगल पेटविण्यासाठी पुरक ठरते. यात हिंदुतील स्त्रियांवर अन्याय-अत्याचार होतात. या दंगलीने नायक अस्वस्थ होतो. अखेर पुराव्या अभावी दंगलखोर निदोष ठरतात. अशा अनेक प्रसंगातून जातीय-धार्मिक तेढ गावात निर्माण होते. हे सर्व बघून नायकाची अस्वस्थता अधिकच वाढते व त्यामुळे तो मुंबईला निघून जातो.

एकंदरीत 'इंधन' मधून नायकाची भूमिका एका समाजप्रबोधनाची आहे. स्वातंत्र्यानंतर हिंदु-मुस्लीम यांच्यात निर्माण झालेले ताणतणाव अत्यंत हळूवारपणे कादंबरीत हाताळले आहेत. येथील नायकाच्या रूपाने लेखक संदेश देतो की, गावाचे, शहराचे महत्व, शांतता प्रस्थापित करावयाची असेल तर जाती-जातीतील संघर्ष, उच्च-निचता, भेदाभेद, धर्मा-धर्मांमधील तेढ या समाजात विषमता निर्माण करणाऱ्या गोष्टी जाळून टाका. पुरून टाका तसेच मानवता हाच खरा सर्वश्रेष्ठ धर्म आहे असा संदेश दिलेला दिसून येतो.

त्याचप्रमाणे र.वा.दिघे यांच्या 'कार्तिकी' या कादंबरीतून सुध्दा ग्रामीण वास्तव जीवन रेखाटलेले दिसून येते. ग्रामीण भागातून दलितांवर होणारे अन्याय अत्याचार कशाप्रकारे होतात. याचे चित्रण 'कार्तिकी' मधून आलेले आहे. तसेच 'घरगंगेच्या काठी' जोत्सना देवधर लिखित कादंबरीतून ग्रामीण भागातील एकत्र कुटूंबव्यवस्था दाखविण्यात आलेली आहे. प्रस्तुत कादंबरीतून स्वतंत्र बुद्धीने विचार करण्याचा व कुटूंबातील सर्व सदस्यांस मायेने वागविणे असा विचार हृदयात घेऊन चालणाऱ्या गृहिणीची कुठोत कथा आलेली आहे. तसेच आयुष्यभर घरावर दादागिरी करणारा माणूस आयुष्याच्या शेवटी किती लाचार आणि लुब्धापांगळा होतो हा संकेत येथे दिलेला आहे.

'वारणेचा वाघ' कादंबरीतून आण्णाभाऊ साठे यांनी इंग्रजी राजवटीच्या विरोधात लढणाऱ्या सत्तू या ग्रामीण तरुणाची कथा वास्तव जीवनावर चित्रित केली आहे. निघड्या छातीचा, अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविणारा, उपकाराची जाण असणारा, स्वाभिमानी आणि मानवतावादी असणाऱ्या सत्तूला स्वतःची बहिण भाऊबिजेला बोलावून बक्षिसापोटी इंग्रजाकडे पकडून देते. अशाप्रकारचे या कादंबरीचे स्वरूप आहे. त्याचप्रमाणे 'महानंदा' कादंबरीतून जयवंत दळवी यांनी देवाला वाहिलेल्या स्त्रियांचे (भाविणीचे) चित्रण रेखाटले आहे.

सारांश :-

एकूण १९६० ते ७० या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरीचे स्वरूप व शोधाचा अभ्यास करतांना जाणवते की, या दशकातील ग्रामीण

कादंबऱ्यांचे विशेष म्हणजे यांचे लेखन स्वःने जे ग्रामीण जीवन भोगलेले आहे, अनुभवलेले आहे ते जसेच्या तसे वास्तवरूपाने कादंबरीतून मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. या काळातील ग्रामीण कादंबरीत ग्रामीण बोलीतुनच तेथील जीवनशैलीचे जोमदार व वास्तवपूर्ण चित्रण झालेले आहे. ग्रामीण भागातील निसर्गाचे रसभरीत वर्णन, इनामदार, पाटील, धनिक, सावकार, सधन आणि गरीब शेतकरी, त्यांचे प्रश्न, विविध जाती-जमाती, ग्रामीण भागातील रांगडा प्रणय, खून-दरोडे, हाणामान्या, सण-उत्सव व त्यातील काही परंपरा, कोर्टकचेऱ्या, व्यवहारातील ग्रामीण माणसाचा भोंगळपणा, तेथील अज्ञान, अंधश्रद्धा, शिक्षणाचा अभाव, जीवनोपयोगी वस्तूंचा अभाव महत्वाचे म्हणजे जातीभेद, धर्मभेद, त्यातून पेटणारा संघर्ष, स्त्रीवर्गाचे, शोषितांचे, भटक्यांचे चित्रण, गावातील राजकारण, दलित, सवर्ण, संघर्ष, हिंदु-मुस्लीम संघर्ष, अन्यायाविरुद्ध उठविलेले आवाज, भाविणी, मुरळी, देवदासी यांचेसह या व इतर अनेक ग्रामीण जीवनाच्या अंगांना चित्रित केलेले आहे.

एकंदरीत १९६० ते ७० या काळातील ग्रामीण कादंबऱ्यांतून लेखकांनी ग्रामीण भागाचा वास्तवपूर्ण लेखन केलेले आहे. तसेच ग्रामीण कादंबरीला एक सकस व वास्तववादी साहित्य म्हणून ओळख निर्माण करून दिली.

वरीलप्रमाणे १९६० ते ७० काळातील निवडक ग्रामीण कादंबऱ्यांद्वारे त्यांचे स्वरूप व शोधाचा अभ्यास करता येईल.

संदर्भग्रंथ :-

- १) साहित्य ग्रामीण आणि दलित :-
संपा. डॉ. ईश्वर नंदपुरे.
- २) माकडीचा माळ :-
अण्णाभाऊ साठे.
- ३) वावटळ :-
व्यंकटेश माडगूळकर.
- ४) टारफूला :-
शंकर पाटील.
- ५) इंधन :-
हमीद दलवाई.
- ६) वारणेचा वाघ :-
अण्णाभाऊ साठे.
- ७) कार्तिकी :-
र.वा.दिघे.